

Dezvoltare și subdezvoltare. Contribuții la critica sociologiei tranziției

Ilie Bădescu

Universitatea București

O abordare corectă a sărăciei presupune o analiză comparativă a comunităților. Acest studiu este centrat pe ideea prăpastiei socioeconomice dintre rural și urban, precum și dintre țările vest- și est-europene și pornește în acest scop de la ipoteza sărăciei verticale. Conceptul de sărăcie verticală este analizat alături de altele care descriu același fenomen, precum sărăcia severă sau sărăcia comunitară. Ipoteza sărăciei verticale a ghidat analiza secundară pe date privind sărăcia rurală în România și în alte câteva state. Sunt, de asemenea, studiate teoriile alternative ale tranziției, pentru ca, în final, cei interesați de domeniu să obțină o viziune mai degrabă comprehensivă asupra fenomenului sărăciei. Studiul intenționează să fie și un semnal de alarmă privind situația ruralului românesc. Prima secțiune a lucrării tratează problema sărăciei rurale din România, în special cea a sărăciei verticale. Pentru aceasta a fost elaborat un indice al sărăciei verticale, spre a fi folosit în măsurarea acestui tip de sărăcie afectând comunitățile în întregul lor. A doua parte este dedicată aspectelor metodologice ale prognozelor privind sărăcia. Este evidențiată necesitatea luării în calcul a legii efectelor asimetrice, formulată în ultima parte a articolului.

Sărăcia verticală. Studiu de „avertizare timpurie” asupra ruralului românesc

Dezvoltare și sărăcie în ruralul românesc

Dezvoltarea este un proces care a început să fie cercetat și cunoscut într-un sistem de referință furnizat de capitalismul țărilor nord-atlantice, așa cum subdezvoltarea a fost cercetată și cunoscută într-un alt cadru de referință, acela al țărilor preponderent rurale din Europa de Răsărit, America Latină și Africa. La rândul său, „ieșirea

din subdezvoltare” este un al treilea tip de proces pe ce sociologii și economiștii au început să-l studieze în raport cu „țările” întârziate ce au reușit totuși să decoleze, precum Japonia și, în ultimul sfert de secol, țările Asiei de Sud-Est¹. Cât privește profilul ruralului în lume, trebuie spus că acesta a urmat îndeaproape profilul ariei din care face parte, astfel încât nu se poate vorbi despre rural dacă facem abstracție de profilul său regional. Care este profilul regional al ruralului românesc? Vom încerca o analiză multidimensională a acestuia și vom începe prin a formula ipotetic enunțul că ruralul românesc se confruntă azi cu un tip special

de sărăcie, pe care am denumit-o „sărăcie verticală”. În genere, în studiile despre sărăcie se face o distincție între „sărăcia extremă”, „sărăcia severă”, „marea sărăcie” (subînțelegându-se că putem vorbi despre „mica sărăcie”, aceea proprie unor subcategorii cu pondere foarte redusă în populația generală, cum ar fi *homeless*-ii în SUA, copiii străzii, dar și despre sărăcia marilor segmente sociale, cum ar fi populația *slum*-urilor în mai toate țările subdezvoltate sau care ies din subdezvoltare etc.). Sărăcia extremă este dată de acea stare socială proprie tuturor celor care au puterea de cumpărare sub 1 dolar pe zi, la paritatea puterii de cumpărare pe persoană, pe zi. Cum ne arată specialiștii CASPIS, în „Raportul asupra ODM” al Guvernului României, rata sărăciei extreme este nerelevantă pentru România, întrucât ponderea celor sub 1 USD la PPC de 8 831 de lei în anul 2001 este foarte redusă. „Calculată în acest mod, rata sărăciei, în România este una scăzută” (cf. *Raport asupra ODM*, 2003, 9). Definind astfel sărăcia, ajungem la rate mici: 0,2% în 1995 și 0,6% în 2001 pentru România, respectiv 0,3% în 1995 și 1% în 2003 pentru ruralul românesc (*Raport asupra ODM*, 2003). Problema este că cu cei 8 831 de lei din 2001 se puteau cumpăra circa 3 pâini, ceea ce ar însemna că în ruralul românesc, unde trăiesc circa 10 milioane de persoane (adică 47% din totalul populației), 1% dintre ei, adică 100 000 de persoane, nu și-ar putea cumpăra cele circa 3 pâini pe zi, ceea ce ar însemna o medie de peste 30 de persoane în fiecare comună rurală a României. În urban, proporția este de trei ori mai mică, ceea ce ar însemna o pondere de 9 persoane la un „izolat” demografic urban de mărimea medie a unei comune rurale. A trăi în rural, altminteri spus, înseamnă a fi expus unui risc al sărăciei extreme de trei ori mai mare decât în urban (pentru rata sărăciei extreme în

România, pe sexe, pe medii de rezidență și în profil teritorial în anul 2002, se poate consulta tabelul 1 din Anexe). Am putea spune că 30 de persoane extrem de sărace nu pot afecta procesele de „dezvoltare” ale comunităților rurale și că acel număr reprezintă riscul asumat al unei dezvoltări de tip capitalist, astfel încât fenomenul ar putea fi considerat nesemnificativ și deci tolerabil. Lucrurile însă nu stau așa fiindcă dușmanul dezvoltării comunitare nu este numărul cel mic (de săraci extremi ori bolnavi de tuberculoză etc.), ci numărul cel mare, pe care specialiștii CASPIS, ICCV și ISAR îl încadrează în ceea ce numesc „sărăcie severă” și care atinge 11% în 2002 pentru România (în anul 2000 rata medie a sărăciei severe pentru România fusese de 13,79%). Aceasta înseamnă că, în România, peste 2 200 000 de persoane trăiesc în „sărăcie severă”. În estimările Băncii Mondiale, sărăcia extremă în consum afectează 2 443 668 de persoane, iar totalul săracilor atinge cifra de 6 470 551 de persoane (cf. *România: Raport de evaluare a sărăciei*, 2003; vezi și Teșliuc, Pop, Panduru, 2003).

Sărăcia verticală și măsurarea ei pentru România

Din punctul nostru de vedere, „sărăcia severă” este un concept prea descriptiv de „sociografia sărăciei” și încă nu putem să ne dăm seama în ce fel afectează aceasta procesele comunitare, în frunte cu procesul de „dezvoltare comunitară”. Este motivul pentru care am propus conceptul de „sărăcie verticală”, care ne permite să interpretăm sărăcia ca fenomen structural și deci ca „handicap rezidual durabil” (cf. Bădescu, 2003, 21), la scara unei întregi comunități.

Dezvoltarea nu este un „proces intern”, ci unul de „relație”, astfel încât putem sesiza dacă o comunitate s-a dezvoltat doar dacă o punem în relație cu ea însăși în timp ori

cu alte comunități în spațiu. Avem probe că o comunitate se dezvoltă numai dacă putem dovedi că ea și-a redus decalajele structurale (față de alte comunități sau față de ea însăși la praguri diferite de timp). În acest sens, ori de câte ori sărăcia capătă forma unui decalaj intercomunitar, a unei comunități față de altele, vom spune că avem de-a face cu o sărăcie verticală, adică o sărăcie care s-a instalat durabil într-o comunitate și o menține sistematic sub pragul mediu al sărăciei generale ori sub pragul mediu al sărăciei în alte comunități. Această „diferență” structurală le-a permis lui Wallerstein și sociologilor de la CEPAL să vorbească despre „centre” și „periferii”, respectiv despre o „lumpendevolțare” și o „lumpenburghezie”, cum se exprimă A.G. Frank². Sărăcia verticală, spre deosebire de cea severă sau extremă, este un „fenomen social total”, adică afectează întreaga comunitate. Putem spune, de exemplu, că a trăi în rural în România înseamnă a fi, în medie, de trei ori mai expus riscului sărăciei severe decât în urban. Aceasta arată că sărăcia este deopotrivă un fenomen structural, de vreme ce apartenența la rural menține sistematic întreaga comunitate într-un decalaj pe care-l putem determina printr-un multiplicator comunitar (al unei proporții exprimabile inclusiv procentual). Revenind la definirea sărăciei verticale, vom spune că, ori de câte ori o comunitate se situează sistematic și într-o proporție statistic semnificativă sub media sărăciei generale (proprie acelei țări ori unei zone date), putem vorbi despre sărăcie verticală. Or, așa cum reiese din *Raportul asupra ODM* și din datele CASPIS pe 2003, evoluția ratei sărăciei severe se încadrează într-o medie anuală de 11 % pentru România între 1995 și 2002 (deci o medie anuală de 11 % pentru cei șapte ani). Pentru același interval, ruralul românesc se situează în jurul unei rate medii anuale mai mare cu circa 7-8 %, ceea ce înseamnă circa 17-18 %.

Dacă ținem seama că valoarea de 11 % este o rată medie și dacă vom calcula diferența dintre ratele medii ale sărăciei între două comunități, ponderând-o cu proporția acestei diferențe în rata maximă a sărăciei, vom putea calcula multiplicatorul structural al sărăciei de la urban la rural și care este de circa 3/4, adică la un sărac din urban am trei săraci în rural. Aceeași valoare a fost determinată și de calculele *Raportului asupra ODM* care au estimat că, „deși doar 47 % din populație locuiește în mediul rural, 73 % din totalul persoanelor afectate de sărăcia severă provin de aici”³.

Rata „sărăciei verticale” în rural se calculează astfel :

$$R_{sv} = (R_{sr} - R_{su}) \times (R_{sr} - R_{su}) / R_{sm}$$

unde: R_{su} = rata medie a sărăciei urbane ;
 R_{sr} = rata medie a sărăciei rurale ; R_{sm} = rata maximă a sărăciei (indiferent de mediu).

Cum :

$$\begin{aligned} R_{ms} &\cdot 19\% \\ R_{sr} &\cdot 16\% \\ R_{su} &\cdot 7\% \end{aligned}$$

urmează că: $R_{sv} = (16-7) / (9/19) = 9 \cdot 19 / 9 = 19$
 $0,5 = 0,44$, adică $\cdot 44\%$

R_{sv} = rata sărăciei verticale : aceasta este și expresia măsurată a decalajului structural dintre două comunități.

Pentru a determina efectul sărăciei severe asupra ruralului și deci efectul decalajului urban-rural asupra ruralului, vom calcula complementara raportului dintre rata medie a sărăciei urbane și rata maximă a sărăciei (indiferent de mediu).

$$1 - (R_{su} / R_{ms}) \times 100$$

unde: R_{su} = rata medie a sărăciei urbane ;
 R_{ms} = rata maximă a sărăciei rurale.

Sau :

$$\begin{aligned} 1 - (7 / 19) \cdot 100 &= 1 - 0,37 \cdot 100 = \\ &= 0,63 \cdot 100 = 63\% \end{aligned}$$

Sărăcia verticală astfel determinată ne arată că 63 % din sărăcia severă a României este asociată structural cu mediul rural, cade asupra acestuia, ceea ce înseamnă că

sărăcia se redistribuie inechitabil între cele două medii de rezidență. Altfel spus, a trăi în rural înseamnă a fi de circa trei ori mai expus riscului sărăciei severe decât a trăi în urban, ceea ce ne arată că lupta cu sărăcia severă cere politici rurale speciale, cu totul distincte față de cele aplicate urbanului.

Ideea sărăciei verticale ne cere să examinăm sărăcia la scara comunității întregi, nu pe categorii de săraci.

Sărăcia verticală – fenomen comunitar. Sărăcia comunitară

Spre deosebire de celelalte categorii de sărăcie, cea verticală este o sărăcie comunitară (adică a întregii comunități)⁴ și, în plan global, este o sărăcie structurală, adică decurge din decalajele structurale ale populației, nu din factori specifici (în orice caz, nu etnici, nici demografici ori de altă natură). Ea decurge dintr-o realitate structurală care ne arată, în cazul nostru, că întregul rural este afectat de un multiplicator al sărăciei echivalent cu 3, aceasta însemnând 0,7. Altfel formulat, la fiecare sărac din urban sunt câte trei săraci în rural. Or, raportat la ponderea celor două populații în total populație, raportul ar trebui să fie de 1 la 1 pentru a putea să formulăm ideea că sărăcia din rural este de natură economică (derivată, altfel spus, din starea economică a României). De vreme ce aceeași stare economică afectează ruralul de 3 ori mai mult decât urbanul înseamnă că fenomenul acesta e cauzat de alți factori decât cei economici, ceea ce ne arată un fenomen de excluziune socială a ruralului din procesele economice generale.

În al doilea rând, putem deduce că sărăcia este cauzată de o stratificare intercomunitară, nu intracomunitară (cum este stratificarea socială). Altfel spus, comunitățile sunt în întregul lor situate pe trepte diferite ale scării sociale economice, ceea ce ne

spune că sărăcia verticală afectează toate straturile unei comunități, toate vârstele și toate ocupațiile, nu doar pe cele de la „baza scării”, cum se întâmplă cu celelalte forme de sărăcie). Prin urmare, a fi medic sau profesor într-o comună rurală înseamnă a prelua efectul sărăciei verticale care afectează comunitatea, adică a fi „medic mai sărac” decât toți medicii săraci din urban. Sau, mai riguros formulat, înseamnă a fi de trei ori mai expus riscului sărăciei decât toți medicii expuși sărăciei din urban, pe lângă faptul că este medicul unei comunități de trei ori mai sărace decât o comunitate urbană săracă.

La fel stau lucrurile pentru un tânăr din rural comparativ cu un tânăr din urban. Riscul ca el să fie sărac (la proporția sărăciei severe) este de trei ori mai mare decât al unui tânăr din urban. Prin urmare, dacă riscul de a fi sărac al unui urban este de 7%, al unui rural este de ~19-20%. Altfel spus, săracii României și deci sărăcia României cad în proporție de ~70% în rural și în proporție de 30% în urban.

Riscurile sărăciei sunt așadar :

- a) în rural : $16 \cdot 0,5 = 8,0$;
- b) în urban : $7 \cdot 0,3 = 2,1$.

Parametrii de 8 și 2,1 sunt parametri de risc pe o scară în centile, ceea ce ne îngăduie să spunem că, atunci când două persoane la o sută din urban au devenit sărace, vom ști sigur că alte opt persoane la o sută din rural au devenit sărace sau, altfel spus, atunci când o persoană la o sută din urban a căzut în sărăcie, în rural au mai căzut încă alte patru dintr-o sută.

Numim acest fenomen „decalaj structural” datorat sărăciei verticale. Fenomenul sărăciei verticale este extrem de periculos căci atrage după sine o prăbușire funcțională și una demografică ale comunității respective, cauzate de atracția pe care o exercită comunitățile mai bine situate pe scara distribuirii riscurilor de sărăcie asupra celor cu ocupații calificate și asupra celor mai tineri.

Comunitățile dezavantajate pierd ocupații înalte și tineri, ceea ce le aduce o accelerare nu a dezvoltării, ci a subdezvoltării.

Ne confruntăm, pentru ruralul românesc în perspectivă, nu cu o șansă de dezvoltare durabilă, ci cu un risc de subdezvoltare durabilă, bine instalată. Ne așteptăm deci la o deprofesionalizare a ruralului, o defertilizare și deci o îmbătrânire a comunităților („îmbătrânirea rurală”), ceea ce induce o depozitare a ruralului de doi dintre cei trei factori ai dezvoltării care, în teoriile clasice, sunt : ocupația (sau munca), populația și capitalul. $I_{dd} = f(m, p, c)$. În această ecuație, parametrul „m” (ocupație), „p” (populație) sunt grav afectați de „sărăcia verticală”. Capitalul („c”) nu se arată interesat de rural, căci la ora actuală el este foarte scump pentru rurali și, practic, inaccesibil ca urmare a absenței creditului rural. Orice politică de dezvoltare durabilă în rural va trebui să înceapă de la lupta împotriva sărăciei verticale.

Or, sărăcia verticală, cum o să arătăm, nu numai că nu s-a redus în timp, dar pare a se fi instalat și la nivelul altor parametri, cum ar fi cel al școlarității și cel al sănătății, astfel încât, dacă la cei trei factori ai funcției de dezvoltare adăugăm încă doi : „sănătatea” și „școala” sau „capitalul intelectual”, vom constata că și aceștia sunt grav afectați în ultima vreme de efectele sărăciei verticale.

„Vremuri bune” și „vremuri rele” pentru satean și pentru orașean

Sărăcia verticală este o noțiune care desemnează fenomenul stratificării comunităților și chiar a țărilor în raport cu tipurile de sărăcie : extremă, severă, marea sărăcie etc. Același tip de sărăcie afectează populația sau comunități diferite în proporții a căror variație trece uneori de 50% din ponderea sărăciei. Când în ruralul românesc, care are o pondere de 47% în total populație, se

concentrează 73% din totalul persoanelor afectate de sărăcie (*Raport asupra ODM*, 2003, 11), spunem că avem o sărăcie verticală, adică sărăcia severă se instalează în rural la proporții cu mult peste proporția sa din urban sau din alte comunități. În general, pentru a măsura sărăcia verticală în raport cu diverse comunități ori cu diverse țări sau arii, putem utiliza, cum s-a precizat, un parametru care este acela al diferenței dintre ratele sărăciei (extreme, severe etc.), exprimat în procente.

Să luăm anul 2002, când rata sărăciei severe în România a fost de 10,91%, adică aproape 11%. În același an, rata sărăciei severe a fost în rural de 17%, iar în urban de 6%. Constatăm o diferență semnificativă între cele două rate. Dacă ținem seama de o perioadă anume, putem calcula ratele medii (în timp) ale sărăciei severe în cele două comunități, iar diferența aceasta o putem exprima ca proporție din rata maximă a sărăciei severe.

Deci : $(16 - 7)/19 \cdot 0,5$, ceea ce înseamnă că 0,5 pe o scară de la 0 la 1 sau 50 pe o scară de la 1 la 100 reprezintă indicele sărăciei verticale.

Vom sesiza că sărăcia verticală este zero atunci când între ratele sărăciei din cele două comunități nu există nici o diferență și este maximă atunci când doar una din cele două comunități este afectată de sărăcie. Dacă exprimăm aceeași diferență ca proporție din rata medie a sărăciei severe, vom obține o exprimare mult mai adecvată a decalajului :

$$(16 - 7)/11 = 9/11 = 0,8.$$

Constatăm că decalajul atinge un prag foarte ridicat, ceea ce ne îngăduie să vorbim despre un profil aproape exclusiv rural al sărăciei severe în România.

Să calculăm indicele sărăciei verticale la tipul de „sărăcie extremă”. În rural aceasta a avut o pondere de 0,3% în 1995 și de 1% în 2001 (*apud Raport asupra ODM*, 2003 ;

vezi și Anexa 1). În urban, valorile ei au fost de 0,1% în 1995 și de 0,3% în 2001. Media ratelor este deci de 0,6% în rural și de 0,2% în urban. Pentru același interval, rata medie a sărăciei extreme în România a fost de 0,2% în 1995 și de 0,6% în 2001, deci o medie de 0,4%. Indicele sărăciei verticale la acest tip de sărăcie este :

$$(0,6 - 0,2)/0,4 = 1.$$

Putem spune deci că sărăcia extremă este o sărăcie rurală.

Revenind la sărăcia severă, vom reține că aceasta este un fenomen rural, întrucât a fi rural antrenează un risc de sărăcie severă comparabil, de pildă, cu riscul de sărăcie severă asociat apartenenței la populația de rromi. După același raport (citată mai sus), rromii reprezintă 12,5% din totalul populației sărace sever, în vreme ce 73% dintre săracii severi sunt rurali. A fi rural așadar atrage după sine o probabilitate maximă de expunere la sărăcie, ceea ce, din nou, ne îngăduie să tragem concluzia că sărăcia este un fenomen rural și, în al doilea rând, un fenomen puternic corelat cu etnicii rromi. A fi rural și rrom înseamnă a candida la sărăcie extremă cu un risc ce depășește riscul mediu cu 80%. Așadar, 73% dintre săracii severi sunt rurali.

Putem conchide, iată, că avem de-a face cu ceea ce specialiștii numesc „marea sărăcie”, adică sărăcia majorităților, nu doar cu mica sărăcie severă. Marea sărăcie este un fenomen rural, în vreme ce „sărăcia” de pondere mică este un fenomen urban. În orașe sărăcia atinge o rată medie de 6%, spre deosebire de rural, unde rata medie este de 17%, iar cea maximă este de circa 19%. În anii cei mai răi, sărăcia din rural atinge un prag de 19%, pe câtă vreme în urban, de 8%.

Anii răi sunt, iată, mult mai răi pentru rurali decât pentru orășeni. Aceasta arată că „timpul social” are înțelesuri diferite

pentru rurali și pentru orășeni. Când vremurile sunt rele pentru români, în genere, ele sunt de două ori mai rele pentru săteni decât pentru orășeni. Examinând semnificația „timpului social” în raport cu cele două valențe – „vremuri bune, vremuri rele” sau „an bun, an rău” –, vom sesiza că acestea diferă inclusiv pe zone.

„Vremuri rele”, „vremuri bune” în diversele zone ale României rurale. Sărăcia ca „pompă demografică”

Vremuri rele au fost pentru români în intervalul 1995-2002 anii 1999-2000, când rata sărăciei severe a atins praguri maxime în toate regiunile țării. Aceste rate însă au atins un prag de 23% pentru zona de nord-est, de 16% pentru zona de sud, de 13% pentru zona de sud-est, de 12% pentru zona de nord-vest și de 3% pentru București (sursa în *Raport asupra ODM*, 2003).

Sărăcia verticală, cum observăm, distribuie greul anilor răi asupra zonelor de nord-est, de sud și sud-est.

Fenomenul sărăciei verticale ne spune că țara este traversată de un ax nord-est/sud-vest care desparte zonele foarte expuse la riscul sărăciei de zonele mai puțin expuse la riscul sărăciei severe. Dacă admitem că sărăcia se manifestă ca o pompă demografică, ne putem aștepta ca în următorii ani aceasta să pompeze populații disperate de la nord-est și sud/sud-est înspre nord-vest, spre centru și spre sud-vest. Să reținem, în concluzie, că sărăcia verticală este un concept relațional care ne permite să caracterizăm poziționarea comunităților în raport cu un tip sau altul de sărăcie. Altfel spus, sărăcia verticală se referă la decalaje între comunități în întregul lor și măsoară dependența de „zonă”, în speță de comunitate în ceea ce privește propagarea fenomenului respectiv. Sărăcia verticală, pe de altă parte, ne spune că fenomenul sărăciei

este prin excelență un fenomen de polarizare colectivă, nu de simplă stratificare. Altfel spus ea polarizează comunitățile în întregul lor și se instalează durabil (sau, în orice caz, cu „efecte de câmp” variabile). De aceea nu pot fi operate prognoze asupra reducerii sărăciei pe ansamblul populației în raport cu creșterile PIB dintr-o țară.

Prognozele sărăciei în lumina legii efectelor asimetrice

Nu putem admite prognozele B.M. (Banca Mondială, 2003) că, în condițiile creșterii PIB (cu o medie de 4% anual), s-ar produce o reducere a sărăciei severe de $11 - 5,42 = 5,58$ în anul 2007, pentru simplul motiv că sărăcia verticală afectează orice alt fenomen din cuprinsul comunității în sensul devierii lui cu mărimea indicelui sărăciei verticale. Încât, pentru rural efectul n-ar fi de 5,42%, ci de $(11 - 5,42) \times 0,2$, ceea ce dă $\cdot 1,21\%$. Încât creșterea PIB ar aduce efecte pozitive majore în urban și mult mai mici în rural (cu un indice de coborâre a sărăciei doar până la pragul de $11 - 1,21 = 9,79\%$).

În genere, în comunitățile aflate sub incidența fenomenelor polarizate, toate celelalte procese din cadrul comunității se propagă

după același model al polarităților și deci al asimetriei. Putem vorbi despre o lege a asimetriei sociale sau a efectelor polarizate și asimetrice, care afectează azi toată planeta și, înăuntrul zonelor subdezvoltate, afectează radical aria rurală. Analiza secundară asupra datelor CASPIS ne îngăduie să vorbim despre două curbe de propagare a efectelor creșterii probabile a PIB asupra ratei sărăciei severe.

Prin urmare, estimarea unei reduceri la 5,42% a sărăciei severe este validă doar pentru 27% din populația săracă. Pentru restul de 73% săraci, diminuarea sărăciei s-ar derula după o altă rată.

Estimările BM spun că o creștere anuală de 4% a PIB ar aduce o reducere cu 5,58% a sărăciei severe până în anul 2009, estimările noastre pe baza indicilor recalculați (care reflectă efectele asimetrice ale sărăciei verticale) ne spun că reducerea sărăciei se va propaga asupra săracilor doar până la pragul indicat de valoarea de $11 - 1,21 = 9,79\%$, tocmai fiindcă efectele creșterii PIB s-ar redistribui în conformitate cu legea efectelor asimetrice. Iată graficul redesenat în conformitate cu parametrii recalculați.

Unde se duc, în acest caz, efectele creșterii PIB? Ele se redistribuie în favoarea celor mai „bine situați” și numai o politică

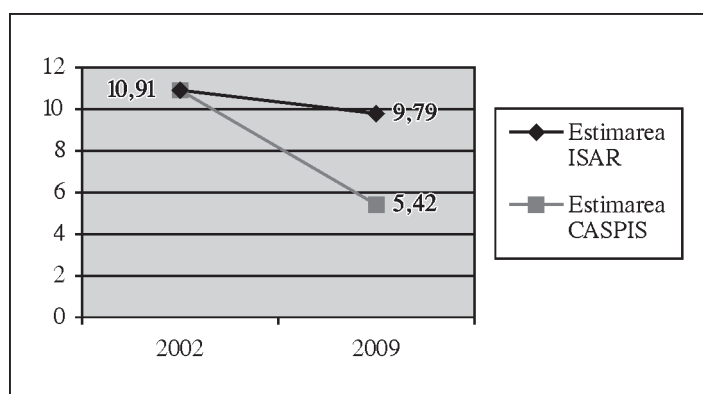

Fig. 1. Prognoza reducerii sărăciei. Date recalculat în raport cu acțiuni ale legii efectelor asimetrice

socială de tip cvasisocialist (ca cea suedeză) ar putea contracara presiunea „legii efectelor asimetrice”. Prin urmare, dacă guvernele perioadei care urmează nu vor adopta un program de politici sociale și economice rurale, sărăcia se va reduce doar până la pragul de 9,79%, nu până la cel de 5,42%, cât sunt estimările *Raportului asupra ODM*. Nici una dintre celelalte politici sociale (adoptate pentru categoriile dezavantajate) nu va avea efecte notabile asupra reducerii sărăciei verticale, ci vor fi bani cheltuiți pentru o relativă îndulcire a vieții necăjiților, fără a fi urmați de efecte sociale durabile.

Putem spune deci că doar politicile sociale pentru marea sărăcie vor fi urmate de efecte sociale durabile și de o relansare a proceselor de dezvoltare comunitară. Toate celelalte politici vor crea exclusiv dependențe, nu capacități.

Problema care se pune, într-un atare context, este aceea a unei opțiuni între o politică de îndulcirea a necazului micilor categorii de necăjiți cu prețul inducerii unor dependențe de buget, adică a unui handicap rezidual durabil, pe de o parte, și o politică aspră pentru astfel de categorii, dar centrată pe programe de creare a unor capacități proprii, ceea ce ar conduce la relansarea unor politici de dezvoltare comunitară.

Tranziția ca proces de modernizare

Teoriile modernizării. Teoria diferențierii structurale a lui Smelser

Teoriile dezvoltării sunt consemnate de istoricii sociologiei ca reprezentând cel dintâi răspuns al științei schimbărilor sociale la marea problemă a tranziției de la tradițional la modern. Această tranziție a fost, îndeobște, interpretată ca un proces care

induce efecte de dezvoltare asupra societăților, astfel încât, dincolo de marea lor diversitate, teoriile dezvoltării și deci ale schimbării sociale au păstrat ceva în comun: apartenența la paradigma tranziției.

Gloria paradigmei tranziției și, implicit, a sociologiei dezvoltării a fost atinsă în cadrul teoriilor modernizării. În spatele acestor teorii ghicim un sistem de gândire de extraordinară persistență, în ciuda infirmărilor spectaculoase atât a teoriilor, cât și a ideologiei modernizării. Teza de bază a teoriilor modernizării este aceea că un contact oricât de ocazional între societățile relativ modernizate și cele relativ nonmodernizate acționează ca o cauză a schimbărilor sociale într-o direcție unică fixată tocmai de modelul societății modernizate.

Modernizarea apare ca un fel de solvent universal. Patternurile societăților relativ modernizate, o dată dezvoltate, au dovedit o tendință universală de penetrare a oricărui context social al cărui membri ajung în contact cu aceste patternuri. Din păcate, influențele acestea au numai o putere de disoluție a vechilor structuri, nu și de creare a unora noi și acesta este cel dintâi aspect care pune serios în discuție prezumțiile teoriilor tranziției prin modernizare, adică prin influența unor societăți dezvoltate (avansate) asupra unora mai puțin dezvoltate (întârziate).

Să examinăm chestiunile prin mijlocirea celor mai reprezentative teorii ale dezvoltării care prezintă dezvoltarea drept un fenomen imputabil proceselor modernizării.

Una dintre ilustrările clasice pentru teoriile modernizării este oferită de teoria diferențierii structurale a lui Smelser.

Prin modernizare, afirmă Smelser, o structură complicată care îndeplinește funcții multiple este divizată în mai multe structuri specializate ce îndeplinesc doar o funcție; funcțiile sunt aceleași, dar în noul context ele sunt mai eficient îndeplinite.

Exemplul analizat de Smelser este acela al instituției familiei. Familia tradițională avea o structură complicată : lărgită, multigenerațională, cu rude trăind sub același acoperiș. Prin urmare, era multifuncțională (îndeplinea funcțiile de reproducere, de suport emoțional, de producție – gospodăria familială; de educație – socializarea informală; de bunăstare – grijă pentru bătrâni; religioasă – cultul strămoșilor).

Familia modernă și-a pierdut o mulțime dintre funcțiile acestea : instituția corporatistă a preluat funcția ocupațională; educația formală (școala publică sau privată) furnizează școlarizarea pentru copii; guvernul îndeplinește funcția de bunăstare etc.

În acest cadru teoretic, tranziția este asimilată tocmai procesului de diferențiere structurală progresivă. Dar, cum reiese chiar din modelul lui Smelser, tranziția în sine nu poate garanta ordinea, adică tocmai coerența noilor funcții, astfel că, pentru a preîntâmpina dezordinea funcțională, este necesară „construcția” unei instituții supra-coordonatoare. Problema care se pune, iată, în noul context produs de modernizare, adică de diferențierea structurală a vechii structuri, este aceea creată de absența unei instituții coordonatoare, ce ar urma să joace și rolul unor instituții de protecție (familia, de pildă, nu-și poate proteja membrii de in justiții la locul de muncă etc.)⁵.

Tranziția, în lumina acestei teorii, este un termen impropriu folosit pentru a desemna un proces de dezagregare a vechilor sisteme funcționale în subsisteme cu funcții specifice, lipsite însă de o instanță supra-coordonatoare, singura care ar putea readuce ordinea în societatea astfel divizată

Teoriile funcționaliste ale modernizării

În lumina teoriilor funcționaliste, modernizarea este definită ca un proces cu triplă fațetă.

Modernizarea este, mai întâi, prezentată ca un „proces sistematic”, în sensul că produce „schimbări în toate aspectele comportamentului social” – urbanizare, industrializare, mobilizare, diferențiere, secularizare, participare, centralizare.

Modernizarea este asimilată, în al doilea rând, unui proces transformator : „Sistemele și structurile tradiționale sunt total înlocuite, în lumina acestei teze, cu seturi de valori moderne”.

Modernizarea este, în al treilea rând, văzută ca un proces imanent („o dată ce o schimbare a început a se produce într-o sferă, ea va produce schimbări comparative în alte sfere” (So, 1990, 35).

Modernizarea ca fenomen de criză multiplă

În fine, „realiștii”, sesizând aspectele critice care însoțesc modernizarea, au admis, în cele din urmă, că dezvoltarea nu decurge mecanic din modernizare și că, din contră, aceasta îmbracă forma crizelor multiple pe care societățile trebuie să le rezolve mai întâi și abia după aceea pot spera să intre într-o fază de dezvoltare propriu-zisă. Partizanii paradigmei tranziției au trebuit, sub presiunea situațiilor „necanonică”, proprii adică unor situații diferite de cele pentru care au fost elaborate teoriile modernizării, să admită „devieri” de la teoria standard, pe care le-au încadrat în ceea ce au numit „crize ale modernizării”, voind a sugera că ele însele sunt tranzitorii și că în cele din urmă procesul dominant, acela al modernizării și deci al tranziției de la tradițional la modern, va reuși să le elimine. Concesia astfel făcută amenință oricum hegemonia teoriei ca atare, astfel încât schimbările în lumea a treia au fost în mare măsură examinate din perspectiva unei teorii diferite, aceea a crizelor. Într-o atare viziune, în condițiile în care conceptul de *modernizare* este utilizat pentru a desemna

inclusiv trecerea de la societăți puternic fragmentate la societăți integrate, de tipul și de forma „națiunilor moderne”, „crizele modernizării”, pe care Lumea a Treia ar trebui să le rezolve pentru a trece într-un stadiu de dezvoltare propriu-zisă (pragul „decolării”, cu termenul lui Rostow), sunt :

- criza identității naționale pe durata transferului loialității dinspre grupurile primare spre națiune ;
- criza legitimității politice a noilor state ;
- criza penetrării (dificultatea implementării politicilor guvernului central în societatea întregă) ;
- criza participării, când lipsesc instituțiile participării pentru a canaliza cerințele maselor față de stat ;
- criza integrării diverselor grupări politice divizante ;
- criza distribuirii, care apare când statul nu are puterea să susțină creșterea economică și să distribuie suficiente bunuri, servicii și valori pentru a satisface așteptările maselor (*apud* So, 1990, 32).

Prezumțiile teoriilor modernizării

Alvin J. So a sistematizat trăsăturile paradigmei modernizării, individualizând-o astfel în familia teoriilor dezvoltării. În viziunea lui Alvin J. So, teoriile modernizării împărtășesc următoarele prezumții (derivate din paradigma evoluționistă) :

- modernizarea este o schimbare socială unidirecțională, progresivă, graduală și ireversibilă ;
- modernizarea este un proces stadial, desfășurat în faze (fazele modernizării, care, în vederile lui Levy, sunt faze de trecere de la tradiție la modernitate) ;
- modernizarea este un proces omogenizant (produce tendințe spre convergență) ;
- modernizarea este un proces de europeanizare (americanizare) ;
- modernizarea este un proces ireversibil (nu mai poate fi stopat, în plus, contac-

tul cu Occidentul induce fatal impulsuri modernizatoare). În acest sens, Levy numește modernizarea un „solvent social universal” ;

- modernizarea este un proces progresiv. De exemplu, în viziunea lui Coleman, „sistemul politic modernizat are o capacitate mai mare de a gestiona funcțiile identității naționale, legitimării, penetrării, participării și distribuirii decât sistemul politic tradițional” (*apud* So, 1990, 34) ;
- modernizarea este un proces de durată (*lengthy process*) : este o schimbare evoluționară, nu revoluționară.

Prima critică a teoriei modernizării ca tranziție de la tradițional la modern

Alvin J. So consideră că teoriile modernizării „au fost formulate ca un răspuns la noul rol⁶ de conducător mondial pe care și l-au asumat SUA după al doilea război mondial” (So, 1990).

În viziunea aceluiași autor, implicațiile politice ale paradigmei de gândire propusă de teoriile modernizării sunt în principal două :

- legitimarea ordinii asimetrice a „relațiilor de putere între societățile tradiționale și moderne” ;
- ideea societăților-lider și a legitimității rolului lor, căci, de vreme ce Occidentul și SUA sunt societăți avansate, pe câtă vreme oricare altă societate întârziată „este tradiționalistă și înapoiată, ultima trebuie s-o adopte pe cea dintâi ca model și linie directoare” (So, 1990).

Teoriile modernizării susțin, în al treilea rând, ideea și „politica ajutorului străin”, ca factor de ameliorare, promovat ca atare de SUA (So, 1990). „Dacă ceea ce se cere este o mai mare expunere la valorile moderne și mai multe investiții productive, atunci SUA pot ajuta trimițând consilieri și încurajând spațiul american al afacerilor să investească în străinătate, prin împrumuturi și prin acordarea altor ajutoare spre țările Lumii a Treia.”⁷

Teoria lui McClelland

O altă utilizare a paradigmei moderniste o aflăm în teoria lui McClelland, pe care o vom examina în continuare. Ideea axială a lui McClelland este aceea că modernizarea și dezvoltarea devin comprehensibile prin agentul capabil să le declanșeze și să le întrețină (McClelland, 1964).

Care este grupul responsabil pentru modernizarea economică a Lumii a Treia? În vederile lui McClelland, al cărui model îl prezentăm prin mijlocirea lui Alvin J. So, acesta este format din întreprinzători autohtoni, nu din politicieni sau din consilierii occidentali. În consecință, clasa politică trebuie să investească în ființa/factorul uman, nu doar în infrastructurile economice. Pentru a-și verifica ipoteza, el a utilizat o metodă proiectivă – testul „poveștii” : un om privind o fotografie în miezul programului de muncă (*on the top of worktable*). Într-un cadru mai general de analiză, el a folosit, pentru testarea proiectivă, cântece populare, cărți umoristice, poeme, povești pentru copii, folosite în manuale publice, și a codificat gradul incidenței acelor elemente prin care se exprimă tocmai „motivația pentru realizare” (*need for achievement*) în cuprinsul fiecăreia dintre narațiunile analizate. Ideea axială a fost aceea că literatura populară, poveștile populare „sunt reflecții ale spiritului popular la o națiune”, altfel n-ar fi devenit povești folclorice (*reflections of the minds of the people in a nation*) (*apud* So, 1990).

După ce a colectat informații despre „motivația pentru realizare” (*achievement motivation*), McClelland a pus problema : „în ce măsură motivația pentru realizare se corelează cu dezvoltarea economică” (măsurători prin consumul de electricitate) și a descoperit o corelație strânsă în analiza comparativă pe națiuni, identificând o asociere sistematică între curba motivației pentru realizare și curba dezvoltării. (În

SUA, în 1950, și în URSS, pentru aceeași perioadă, scorul era cam același, doar că în SUA era în declin, în URSS în creștere – McClelland, 1964).

Sursa acestei motivații trebuie căutată în familie, adică în socializarea parentală. Aceasta presupune ca părinții să aplice „înalte standarde de realizare pentru copiii lor, exprimabile în așteptări de excelență în educația copiilor, de obținere a unor ocupații bune, de a fi respectați etc., să încurajeze copiii și să le acorde afecțiune și recompensă, să nu fie autoritari, să-i lase pe copii să-și dezvolte inițiativele, nu să facă prea multe pentru ei” (*apud* McClelland, 1964).

McClelland subliniază că este susținător pentru națiunile occidentale să injecteze motivații pentru realizare în Lumea a Treia.

C. Dobrogeanu-Gherea, „legea epocii dominante sau a orbitării”

Unul dintre cei care au dat o formulare aproape canonică ideii că influențele și deci contactele cu lumea occidentală avansată constituie sursa dezvoltării țărilor întârziate a fost C. Dobrogeanu-Gherea, prin teoria și legea orbitării. În lumina acestei teorii, „țările rămase în urmă intră în orbita țărilor capitaliste înaintate ; ele se mișcă în orbita acelor țări și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de epoca în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate este însăși condiția lor de existență” (*apud* Bădescu, 1999).

Tranziția și dezvoltarea în lumina teoriei obstacolelor

Dezvoltarea interpretată ca trecere reușită de la tradițional la modern a fost interpretată de către Max Weber, ne spune Davis, prin recursul la o teorie a obstacolelor, „tratând dezvoltarea ca și cum ar fi o cursă

lungă cu obstacole distribuite de la linia de pornire (societăți tradiționale) la cea de sosire (societăți moderne)”.

Depășirea obstacolelor ar fi recompensată cu trofee ale „raționalității” și civilizației moderne.

Ce sunt aceste obstacole ?

– Obstacole economice : întâlnite în drumul spre caracteristicile sistemului capitalist : raționalitate, ascetism, continuitatea producțiilor și a pieții, piețe ale forței de muncă. Depășirea lor duce așadar la recompense constând în dobândirea de caracteristici ale sistemului capitalist : raționalitate, universalism, continuitate producție-piață, piețe libere etc.

– Obstacole politice, care trebuie depășite pentru a reuși să înlocuiești economia patrimonialistă și de rudenie cu organizații administrative raționale și cu instituții legale ; această tranziție aduce după sine separarea locurilor rezidență-afaceri ; distincția între corporativ și privat etc.

– Obstacole psihologice. Trecerea lor permite dobândirea unui etos spiritual (datoria de a munci conform unei vocații), respingerea magicului și cultivarea unei tensiuni între lumea de aici și Dumnezeirea transcendentă.

În lumina teoriei weberiene, religia este sursa „unui etos spiritual sau sistem central de valori care influențează apoi toate segmentele sociale, însă nu la fel”, cum cred moderniștii.

Deja tranziția este pusă sub semnul incertitudinii, iar sursa ei nu mai este raportată la o societate externă, ci, cum spune Davis, la centre spirituale interne, ca fiind singurele capabile să susțină procese durabile de dezvoltare într-o societate. În această linie de gândire, Davis propune imaginea emergentă a mai multor centre spirituale din care se naște capitalismul :

- cumpărători și vânzători, care cultivă un spirit al valorii creditului (încăderii) ;
- antreprenorii sunt „locul” și sursa unui spirit care promovează riscul asumat ;

– investitorii întrețin într-o societate un spirit care inspiră amânarea gratificării ;

– managerii induc în societate un spirit de disciplină.

Există deci mai multe centre de energii potențiale pentru modernizare în societate.

Teoria obstacolelor

Max Weber a propus pentru analiza procesului de modernizare, ne spune Davis, modelul obstacolelor pe care le au de trecut modernizatorii pentru a obține efecte pozitive și deci un progres real într-o societate. Așadar, oriunde se trece de la tradițional la modern, modernizatorii au de trecut următoarele obstacole : a) obstacole economice : depășirea lor duce la recompense constând în dobândirea de caracteristici ale sistemului capitalist – raționalitate, universalism, continuitate producție-piață, piețe libere ; b) obstacole politice : patrimonialism *vs.* administrații centralizate și instituții legale ; separarea afaceri-rezidență ; c) obstacole psihologice : dobândirea unui etos spiritual (datoria de a munci conform unei vocații, regruparea magicului) (So, 1990).

Teoria baricadelor

Davis, ale cărui idei le prezentăm prin mijlocirea lui Alvin J. So, propune un model complementar la teoria lui Weber, acela al baricadelor, pe care le utilizează societatea spre a se apăra de efectele modernizării, mai ales când acestea sunt puternic disolutive. Ideea că schimbarea socială indusă de modernizare are deopotrivă efecte negative, de care societatea se apără, sancționează sever paradigma tranziției. După ce corectează teoria obstacolelor (de trecut), încă puternic tributară paradigmei tranziției, Davis propune, cum s-a subliniat, o teorie a baricadelor (de apărare : prin care o societate se apără)⁸.

Teza de bază poate fi formulată sub forma unei întrebări : cum se apără societatea

tradițională de avansarea valorilor capitaliste? Ideea promovată de Davis este că societățile tradiționale se tem nu de progres, ci de turbulențe sociale și morale, de corupție etc., ceea ce arată că agenții purtători de raționalitate sunt constitutivi societății în întregul ei, nu doar unor categorii, cum ar fi capitaliștii protestanți, așa cum apare în lumina teoriei weberiene.

Cele trei cercuri concentrice ale modernizării ar fi acestea :

– *cercul interior* (C) – economia și valorile sale (centrate pe realizare și pe universalism) ;

– *cercul median* (B) – baricada imunologică pe care o ridică societatea contra economiei (tabuuri, religie tradițională, moralitate, lege, filozofie, religie populară) ; cercul median indică așadar acele instituții defensive ce țin economia sub control ;

– *cercul exterior* (A) – societatea și valorile ei, status, relații de putere (Davis, 1987).

Deci : A – societate ; B – baricadele : religie, magie, morală ; C – economie.

Modelul baricadelor ne spune că „dezvoltarea economică se produce nu doar când un inamic (i.e. modernizator sau agent al dezvoltării) invadează citadela societății, ci și când barierele îmbătrânesc și slăbesc și, finalmente, încep să se prăbușească sau când apărătorii își pierd curajul și încep să se predea” (*apud* So, 1990).

Prima clătinare majoră a paradigmei teoriilor tranziției și deci ale dezvoltării prin modernizare se petrece în raport cu procesele de schimbare socială din Lumea a Treia, unde deja se anunță o nouă paradigmă, care este consemnată prin gruparea teoriilor dependenței.

Modernizarea și deci așa-numita tranziție nu înseamnă fatalmente dezvoltare, adică trecerea de la o societate tradițională nedezvoltată spre una modernă dezvoltată, ci poate îmbrăca forma necunoscută a decalajelor structurale durabile care întrețin în

societățile întârziate alte procese dominante, între care cele mai relevante sunt : subdezvoltarea, dependența de metropole, războiul mental, cu mari dislocări de tradiții și de forme culturale neurmate de mobilizări creatoare pe măsură, declasare socială cu toate efectele sale etc.

Teoriile dezvoltării dependente. Depășirea paradigmei modernizării

O examinare istorică

În spatele teoriilor modernizării se poate identifica un sistem de gândire extrem de persistent și cu o largă răspândire, sistem pentru care Eugen Lovinescu a propus termenul *sincronism*, voind a sugera că acest sistem este totodată expresia unui spirit al veacului, ce se difuzează în lume după modelul valorilor de imitație masivă în albia cărora se propagă modelul occidental ca model societal universal și deci ca civilizație planetară unică. La acest sistem de gândire, așa de bine codificat sub forma teoriilor modernizării, cum s-a precizat, s-au ivit reacții în țările întârziate într-o direcție teoretică nouă, insurgentă față de modelul sincronist de gândire, și aceste reacții au atins pragul teoretic mai întâi în Europa de Est, prin teoriile formei fără fond, și apoi în America Latină, Asia și Africa, sub expresia teoriilor dependenței și ale subdezvoltării. Teoriile dependenței, precizează Alvin J. So, sunt un răspuns la „hegemonia teoriilor americane ale modernizării”. În realitate, ele sunt al doilea val de răspunsuri. Primul răspuns, cum s-a precizat deja, a fost al teoriilor est-europene : Maiorescu, Motru, Zeletin, Gherea, Madgearu, Manoilescu sau Kautski, R. Luxemburg.

Momentul latino-american își are originea în strategia ECLA (Economic

Commission for Latin America) de dezvoltare prin protecționism și de industrializare prin politici de substituire a importurilor. Acest model a avut succes în anii '50. A urmat o fază de declin : stagnare economică, șomaj, inflație, devalorizarea monedei, declinul comercial, în anii '60, ceea ce a condus la proteste și deci la colapsul regimurilor populare și, pe cale de consecință, la regimuri militare și autoritare. În planul care ne interesează pe noi, aceste procese au însemnat și colapsul teoriilor modernizării ca sistem de gândire, dar și colapsul ECLA ca strategie politică de dezvoltare.

Dar să examinăm mai de aproape istoricul teoriilor dependenței și deci startul noii paradigme, care a înlăturat aproape cu totul paradigma sociologiei tranziției, punând în locul ei un alt model de lume, cu alte procese dominante decât tranziția de la tradițional la capitalismul dezvoltat și deci la modernitatea capitalistă, evidențiind alte procese dominante, în locul tranziției urmate de succes, și anume : subdezvoltare durabilă, declasări masive, dependențe umilitoare, aculturații alienante, crize identitare profunde etc., cu toate efectele lor subsecvente. Cum s-a afirmat așadar noua paradigmă? Ne relatează în chip de rezumat Alvin J. So, pe care îl vom urma și noi în prezentarea de mai jos.

În anii '60, anii crizei, precizează So, A.G. Frank era în America Latină și el a fost cel care a diseminat noul sistem de gândire în „lumea vorbitoare de engleză” (So, 1990), ca principal colaborator al revistei americane Monthly Review.

D. Chirot subliniază că marea criză a sistemului de gândire ilustrat de teoriile modernizării au atins America în anii '70.

Cele trei praguri de eșec ale acestui sistem de gândire (modernist și sincronizant) au fost așadar : a) primul, la începutul secolului XX, context în care-a apărut, prin reacție, teoria formei fără fond, în România ;

b) al doilea prag se suprapune peste anii '60, în America Latină ; c) al treilea prag este al anilor '90, în Europa de Est. În toate aceste momente s-a căutat un alt tip de răspuns la ceea ce întâmpla : „stagnarea economică, represiunea politică și lărgirea prăpastiei între țările bogate și cele sărace” (So, 1990).

Să reținem că, iată, criza sistemului de gândire sincronizant se producea în anii '60 în America Latină și atingea SUA doar în anii '70 (teoreticienii americani așadar iau act de criza modului lor de gândire după zece ani ; este paradoxul înapoierii relative a celor dezvoltați). În Europa de Est, modul acesta sincronist de gândire, ilustrat de teoriile modernizării și de sociologia și economia tranziției, este îmbrățișat de politicieni și de „analiști” în mod constant în toată perioada modernității, până după 1989, în ciuda eșecului său repetat. În ciuda celor trei valuri ale eșecului acestui conglomerat de ipoteze și „credințe ideologice” pe care îl numim sincronism, a fost relansat de occidentali și îmbrățișat de est-europeni în deceniul zece al secolului tocmai încheiat sub forma teoriilor și ideologiei tranziției. Eșecul sau criza acestui „sistem de gândire” a îmbrăcat forma „valurilor succesive” sau a „cascadei în trepte” : sfârșitul și începutul de secol este al crizei sale în estul Europei, criza răbufnește în anii '30 în România, în anii '60 în America Latină, în anii '70 în SUA, în anii '90, din nou, în Europa de Est.

Paradox : ca urmare a îmbrățișării de către intelectuali și deopotrivă de către politicieni a unui sistem anacronic de gândire, care și-a etalat eșecurile în mod repetat și în chip răsunător, politicile dezvoltării în Est au fost fundamentate pe un asemenea sistem de gândire anacronic, care înregistrează o criză de durată deja seculară, persistentă din anii 1890 până în anii 1990. În tot acest interval înregistrăm trei cicluri

2. apariția teoriei dependenței și a schimbului inegal. A.G. Frank : primul pas pe care-l face Frank este acela al unei severe critici la adresa școlii și teoriilor modernizării. Întrucât teoriile și categoriile promovate de adepții acestei școli sunt „elaborate pe baza experienței europene și americane”, aceste „categorii și teorii occidentale” „nu pot ghida gândirea noastră spre înțelegerea problemelor Lumii a Treia” (So, 1990).

Teoriile modernizării explică subdezvoltarea Lumii a Treia prin raportare la factori interni, iar dezvoltarea prin raportare la factori externi „presupune că există ceva rău înăuntrul țărilor și popoarelor Lumii a Treia, cum ar fi cultura tradițională, supra-popularea, absența motivației pentru realizare” (So, 1990, 96). În consecință, sunt propuse următoarele replici și strategii :

- țările Lumii a Treia nu pot niciodată să meargă pe calea occidentală a dezvoltării pentru că au experiențe pe care Occidentul nu le-a avut ;

- țările occidentale, de pildă, n-au experiența colonialismului, pe când țările lumii a treia au fost colonii ale celor occidentale ;

- experiența colonială a alterat radical calea lor de dezvoltare.

Ignorând istoria, teoriile modernizării prezumă că aceste țări „se află în stadiul primar al dezvoltării” și că trebuie să perceapă „țările occidentale ca pe niște mentori încercând să urmeze calea occidentală a dezvoltării pentru a atinge modernitatea” (So, 1990).

Pentru a reda starea țărilor Lumii a Treia, Frank propune conceptul de „dezvoltare a subdezvoltării”, dezvăluind faptul că „subdezvoltarea nu e o condiție naturală, ci un artefact creat de lunga istorie a dominației coloniale” (So, 1990).

Pentru subdezvoltare așadar, Frank propune o „explicație externă”. Întârzierea nu poate fi explicată, apreciază el, prin feudalism sau tradiționalism, pentru că țări

precum China sau India erau țări avansate înainte de a intra în starea colonială (în secolul al XVIII-lea). Experiența colonială și a dominației străine a răsturnat trend-ul dezvoltării multor țări avansate ale Lumii a Treia.

Modelul explicativ alternativ propus de Frank este acela al relației „metropolă-satelit”. „Acest tip de relații își au originea în perioada colonială, când cuceritorii au implantat noi orașe în Lumea a Treia cu scopul de a facilita transferul surplusului economic spre țările apusene. Orașele naționale au devenit, astfel, orașe-satelit ale metropolei occidentale. Aceste orașe-satelit devin, la rândul-le, un fel de metropole coloniale pentru orașele provinciale, care, la rândul lor, au orașe locale ca sateliți înconjurători” (So, 1990).

A.G. Frank enunță astfel mecanismul subdezvoltării, identificat tocmai în lanțul de relații metropolă-sateți.

„Lanțul de constelații metropole-sateți este folosit pentru a extrage surplusul economic din satele Lumii a Treia spre capitale locale, spre capitale regionale, spre cele naționale și, în fine, spre metropolele țărilor occidentale.” (So, 1990)

Manoilescu a explicat lucrul acesta prin diferența între calitatea muncii agricole și a celei industriale. La 8 ore/zi ale muncitorului american, un muncitor din periferie trebuie să presteze 16 ore și un agricultor, 72 de ore. Prin urmare, 72 de ore pe zi ar trebui să lucreze un agricultor pentru a echivala munca unui muncitor industrial din metropolă.

A.G. Frank a evidențiat, iată, că procesul istoric (transferul surplusului economic) ce generează dezvoltare economică în Apus generează subdezvoltare în țările Lumii a Treia. În al doilea rând, munca din periferie încorporează mari impozite, a căror valoare este externalizată în schimburile cu metropola, fiind pierdută astfel pentru societățile locale din „periferie”.

Să sintetizăm, în fine, ipotezele lui Frank, urmând îndeaproape sinteza lui Alvin J. So.

– „În contrast cu metropolele mondiale care nu sunt satelitul nici unui alt oraș, dezvoltarea metropolelor naționale e limitată de statusul lor de sateliți.”

– „Sateliții” cunosc dezvoltarea lor cea mai puternică atunci când legăturile lor cu metropola sunt cele mai slabe (de exemplu, America Latină a cunoscut o industrializare autonomă în perioada izolării temporare cauzate de criza primului război mondial și de marea depresie economică în metropolele mondiale din anii '30).

– Când metropola iese din criză și restabilește legăturile investiționale și comerciale, atunci ea „reîncorporează sateliții în sistem și industrializarea anterioară a acestor țări este înfrântă – de exemplu, noile industrii japoneze au suferit consecințe adverse americane după primul război mondial, ceea ce a dus la inflații, probleme de balanță de plăți, dificultăți politice”.

– „Regimurile care sunt cele mai subdezvoltate azi și mai feudale sunt cele ce-au avut cele mai strânse legături cu metropola în trecut.” (So, 1990)

Să reținem, în fine, prin mijlocirea lui Dos Santos, definiția dependenței: „Relațiile dintre două sau mai multe state (țări) îmbracă forma dependenței când unele dintre ele (cele dominante) se pot dezvolta și se pot autoimpulsiona, pe când altele (cele dependente) pot face acest lucru numai ca reflectare a expansiunii/dezvoltării celor dintâi” (*apud* So, 1990). Relațiile lor sunt inegale, căci unele se dezvoltă pe seama celorlalte.

Forme ale dependenței, după același autor: colonială (capitala comercială și financiară are monopolul controlului asupra pământului, minelor, resurselor umane); financiar-industrială; tehnologico-industrială.

Teorii spiritualiste asupra dezvoltării. Cazul japonez

*Teoria lui Bellah : rolul „Tokugawa Religion” în decolarea capitalistă a Japoniei*⁹

În Japonia, industrializarea a fost promovată nu de industriași, meșteșugari sau comercianți, ci de clasa samurailor (au restaurat imperiul, au fuzionat un număr de întreprinzători și au pus bazele Japoniei moderne). Ipoteza de bază a lui Bellah este următoarea: poate fi implicat factorul religios și în cazul japonez (există analogii ale eticii protestante în religia japoneză)?

Teza lui Bellah invocă funcția socială a religiei pentru a explica decolarea și apoi persistența dezvoltării: „a furniza un set semnificativ de valori finale pe care se întemeiază moralitatea și valorile centrale ale societății” (Davis, 1987, 44).

Religiile universale au furnizat singurul impuls capabil să susțină un proces atât de amplu cum este acela de redefinire a valorilor centrale ale unei societăți, cerut de reorientarea axiologică dinspre tradiționalism spre raționalism.

În viziunea lui Weber, remarcă Bellah, protestantismul, în Europa, a furnizat un asemenea suport energetic pentru un astfel de masiv proces de redefinire și a instituționalizat valorile universaliste și ale realizării.

„În Japonia, confucianismul, budismul, știința sunt japonizate. Religia japoneză a început ca etică a clasei războinice a samurailor. Într-un atare context, relația economie-religie devine cadrul fundamental al explicațiilor privind geneza capitalismului modern în Japonia”¹⁰. Iată, succint, ideile lui Bellah în sinteza lui Alvin J. So.

Marea transformare s-a petrecut între 1600 și 1868, în perioada Tokugawa. În religia Tokugawa, salvarea a fost raportată la acțiunea morală (ca semn al salvării):

munca stăruitoare, vrednicia, atitudinea ascetică în consum devin valori centrale tocmai grație sistemului religios care le-a putut promova.

Iată maximele în cadrul acestui sistem spiritual (precizând că acestea au trecut asupra comportamentului noii clase întreprinzătoare din Japonia): „Gândește-te întotdeauna la protecția divină”; „Nu neglija activitatea și hărnicia”; „Fii temperat în fața luxului fără profit”; „Nu juca jocuri de noroc”; „Ia mai puțin, nu te întinde la mai mult” (*apud* Davis, 1987).

Sistemul religios a influențat și relația cu instituția politică, căci mai ales în cadrul relației politice a triumfat etica samurailor, or, tocmai categoriei acesteia a samurailor i se datorează modernizarea Japoniei, ne spune Bellah. Valorile cardinale care au triumfat așadar în relația politică au fost: a) „loialitatea samurailor față de stăpân”; b) subordonarea față de imperativul creșterii puterii naționale (epoca Restaurației Meiji).

În fine, valorile casei samurailor au triumfat în corpusul de reguli ale firmei capitaliste, așa cum ne-o atestă cazul mării corporații Mitsubishi, al cărei fondator a fost unul dintre membrii marcanți ai unei vechi familii de samurai, Iwasaki” (Davis, 1987).

Iată regulile casei Iwasaki, familie fondatoare a corporației Mitsubishi: „Acționează în toate întreprinderile cu interesul național în minte; nu uita niciodată spiritul curat în serviciul public; fii harnic, frugal, și gândește-te la semeni; utilizează-ți propriul personal; tratează-ți angajații bine” (*apud* Davis, 1987).

Influența religiei prin familie asupra condiției generale a unei societăți este, iată, cât se poate de limpede. „Casa comerciantului era socotită o entitate sacră care simboliza cultul ancestral. Standardele serviciului

familial față de casa negustorului erau foarte ridicate, rivalizând cu cele ale samurailor. Conduita leneșă, extravaganța sau lipsa de onestitate erau condamnate. Declinul afacerilor aducea rușine strămoșilor.” (Davis, 1987)

O replică: ipoteza lui Lipset **(Economic Development and Democracy)**

S.M. Lipset a examinat, la rândul-i, relația dintre dezvoltare și democrație pentru a verifica ipoteza influenței bunăstării asupra regimurilor politice. Iată enunțul acestei ipoteze: „Cu cât mai bogată este o societate, cu atât mai mari sunt șansele ca ea să susțină democrația”. Prin urmare, „societățile sărace tind spre oligarhism”.

Examinând sistematic și comparativ această relație, Lipset distinge patru tipuri de sisteme politice:

- „democrații europene stabile (de exemplu, Anglia) care nu s-au schimbat de la primul război mondial;
- democrații europene instabile și dictatură (de exemplu, Spania);
- democrații latino-americane și dictaturi instabile (de exemplu, Brazilia): alegeri mai mult ori mai puțin stabile;
- dictaturi latino-americane stabile (de exemplu, Cuba)” (*apud* Davis, 1987).

Pentru a evalua în formă cuantificată dezvoltarea economică, S.M. Lipset reține următorii indicatori: a) „avuția (venitul per capital), numărul de persoane la un automobil, numărul de doctori, telefoane și ziare la 1 000 de persoane; b) industrializarea (munca ocupată în agricultură); c) urbanizarea – procentul populației în orașe de peste 20 000 de locuitori, în orașe cu peste 100 000 de locuitori și în metropole; d) educația – înrolări educaționale primare, post-primare, educație superioară la 1 000 de locuitori” (Davis, 1987).

Note

1. Asupra unor teorii și studii clasice ale modernizării, vezi : McClelland (1964) ; Bellah (1957). Lipset. (1963).
2. Asupra teoriei lui A.G. Frank, vezi și A.J. So (1990, 32). Pentru o actualizare a discuțiilor privind relația dintre globalizare și modelul dezvoltării, vezi și Reich (1996).
3. So (1990, 11). Asupra datelor pentru România, vezi Anexa 2, iar pentru evoluția ratei sărăciei severe pe medii de rezidență vezi fig. 2 din *Raportul asupra ODM* (2003, 11).
4. Raportul B.M. definește sărăcia comunitară prin criteriul „disponibilității serviciilor publice într-o comunitate” (oficiu poștal, centru de îngrijire a sănătății, farmacie, cămin cultural, centru de joacă etc.). Sensul pe care îl dăm noi conceptului derivă din noțiunea de *sărăcie verticală*, adică din ideea că o comunitate poate fi afectată în întregul ei de efectele decalajelor față de alte comunități. Putem vorbi de sărăcie comunitară ori de câte ori sărăcia capătă forma unui decalaj intercomunitar semnificativ și durabil. Asupra noțiunii de *sărăcie comunitară* în accepția B.M., vezi *România : Raport de evaluare a sărăciei* (2003, 19), cu datele adiacente.
5. Pentru teoriile modernizării, vezi Coleman (1968).
6. Vom examina cu alt prilej alte teorii create de sociologii americani și, într-un cadru mai general, de știința americană, pentru a răspunde unui atare rol, între care anunțăm de pe acum teoriile *analizei sistemice, ale analizei de rețea, ale globalizării* etc.
7. Vezi *supra*, nota 1.
8. Pentru teoria lui Davis, precum și pentru cea a lui și Bellah, la care ne vom referi mai jos, vezi și Davis.
9. Prezentarea teoriei lui Bellah și a referințelor la cazul japonez urmează sinteza lui Alvin J. So. Pentru teoria lui Davis și Bellah, vezi și Davis (1987).
10. Davis (1987), Influența religiei asupra economiei este mediată de : instituția politică ; instituția familială.

Bibliografie

- Banca Mondială. 2003. *Poverty Assessment*.
- Bădescu, Ilie *et al.* 1999. *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*. București : Editura Eminescu.
- Bădescu, Virginia. 2003. *Standarde naționale de calitate pentru centrele de criză*. București : INPCESPH.
- Bellah, Robert N.. 1957. *Tokugawa Religion*. New York : Free Press.
- Davis, Win. 1987. Religion and Development. Weber and East Asia Experience. În M. Weiner și S. Huntington (eds.). *Understanding Political Development*. Boston : Little Brown.
- Coleman, James. 1968. Modernization : Political Aspects. În D.I. Sills (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences* (vol. 10). New York : Macmillan.
- Lipset, S.M. 1963. Economic Development Democracy. În S.M. Lipset (ed.). *Political Man*. New York : Garden City.
- McClelland, D. 1964. Business Drive and National Achievement. *Monthly Review*, 37, 1-10.
- Reich, Robert. 1996. *Munca națiunilor, pregătindu-ne pentru capitalismul secolului al XXI-lea*. București : Editura Paideia.
- So, Alvin J. 1990. *Social Change and Development*. Sage Publication : Newbury Park, Londra și New Delhi.
- Teșliuc, E., Pop, Lucian și Panduru, F. 2003. Sărăcia în România : Profil și tendințe în perioada 1995-2002. În *Raport nr. 262169 – RO* al B.M., București.
- *** 2003. *Raport asupra ODM*, elaborat de Guvernul României cu sprijinul ONU în România, București.
- *** 2003. *România : Raport de evaluare a sărăciei* (vol. II). Raport nr. 26.169 – RO al B.M., București.

ANEXA 1

Tabelul 1. Rata sărăciei extreme, pe sexe, medii de rezidență și în profil teritorial (%)

		1995	2001
Total populație		0,2	0,6
Sex	M	0,2	0,7
	F	0,2	0,6
Mediu	Urban	0,1	0,3
	Rural	0,3	1,0
Regiune	Nord-est	0,4	1,8
	Sud-est	0,2	0,5
	Sud	0,0	0,2
	Sud-vest	0,0	0,3
	Vest	0,2	0,1
	Nord-vest	0,3	0,1
	Centru	0,3	0,3
	București	0,0	0,0

Sursa. Raport asupra ODM, 2003, 10

ANEXA 2

Tabelul 2. Evoluția ratei sărăciei severe (%)

Anii	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Rata sărăciei severe	9,38	6,27	11,23	11,3	12,3	13,79	11,36	10,91

Sursa : CASPIS/B.M., Metodologie 2003, apud Raport asupra ODM, 2003.

Abstract

An approach of the poverty requests a comparative analysis of communities. This study is focused on the social and economic lag between rural and urban communities and between western and eastern countries and for such a purpose it puts forward the hypothesis of vertical poverty. The vertical poverty as a concept is examined along with the other usual concepts on the same phenomenon like, for instance, severe and communitary poverty and so on. The hypothesis of vertical poverty has guided the secondary analysis regarding the rural poverty in Romania and in some other countries. There have also been examined the alternative theories to the theory of transition in order for those who are interested in the field to finally get a more comprehensive outlook on the poverty phenomenon. The study also aims at being an early warning study on the romanian rurality. The first section of the paper was dedicated to the poverty of the Romanian rurality, particularly to the vertical poverty of the rural community. For that purpose it was elaborated the index of vertical poverty to be used as a parameter of this kind of poverty that

affects the community as a whole. The second chapter is dedicated to the methodological aspects as to the predictions regarding the poverty warning about the exigency of taking into account the law of the assymmetric effects that has been formulated in the final part of the paper.

Primit la redacție : iunie 2004